

УДК 33:626.88:699.3 (477)

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ РИБОПРОДУКТОВОГО КОМПЛЕКСУ ДЕРЖАВИ

І. Т. Кіщак, доктор економічних наук, професор

Н. О. Корнева, кандидат економічних наук, доцент

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

О. Є. Новіков, доктор економічних наук, доцент

Миколаївський національний аграрний університет

Досліджено складові стану відтворення та охорони водних біо-ресурсів; відновлення функціонування внутрішніх водойм з виробництва рибної продукції; стан державної підтримки галузі та визначено стратегічні імперативи розвитку рибогосподарського комплексу країни.

Ключові слова: *рибопродуктовий комплекс, імператив, диверсифікація, водойми, державна підтримка, стратегія.*

Постановка проблеми. Беззаперечним є той факт, що рибне господарство в системі національної економіки України має стратегічне значення в частині формування продовольчої безпеки держави та зміцнення її позицій у міжнародному плані. В контексті цього важливим є відтворення водних біоресурсів, їх охорона та раціональне використання, забезпечення ефективного контролю за веденням промислового лову риби та регулювання рибальства. Ці питання та пов'язані з ними організаційно-економічні та техніко-технологічні аспекти з подальшого розвитку рибопродуктового комплексу (РПК) з точки зору ролі і значення його в соціальному впливі та національному господарстві є пріоритетними для держави, а їх актуальність не викликає сумніву.

Низка проблем, пов'язаних з дослідженням факторів розвитку рибного господарства, напрямів ведення рибництва, ефективності економіко-технологічних рішень в галузі, стану сировинної бази, управлінським основам в цій сфері, матері-

© Кіщак І. Т., Корнева Н. О., Новіков О. Є., 2014

ально-технічному забезпеченні, формам організації рибопромиислового виробництва присвячено наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів: Б. Акімова, А. Андрющенка, Р. Балтаджи, А. Волкова, М. Гринжевського, В. Грусевича, О. Діденка, І. Захарченка, В. Івченка, С. Козія, С. Озінковської, Ю. Пилипенка, К. Рижової, В. Сабодажа, Н. Сисоєва, О. Скороходова, І. Соловійова, М. Стасишена, І. Шермана, М. **Bremigan, D. Chen, B. Kazimov, J. Liu, R. Quiros, M. Zalewski** та ін.

Зважаючи на результати ґрунтовних досліджень даної проблеми, сучасні реалії вимагають вивчення і розв'язання ряду науково-практичних завдань, пов'язаних з подальшим розвитком рибопродуктової галузі, підвищенням економічної ефективності її діяльності з урахуванням інвестиційно-інноваційної і природоохоронної складових, ролі держави, організаційно-управлінської перебудови та визначення на цій основі стратегічних імперативів її сталого функціонування.

Метою роботи є визначення стратегічних імперативів розвитку рибопродуктового комплексу держави.

Виклад основного матеріалу. Підвищення ефективності функціонування будь-якої галузі неможливе без визначення стратегічних імперативів та розробки тактичних складових, які за функціональним призначенням покликані для практичної реалізації категоричних вимог (імперативів) перспективного розвитку тієї чи іншої сфери господарського комплексу. Імператив (лат. **imperativus** – владний) – вимоги, правила, що виражають владні повноваження, тобто об'єктивне зобов'язання діяти так, а не інакше [3]. Імператив – беззастережна, категорична вимога; веління, наказ [4]. Відповідно до мети дослідження стратегію розглядаємо як мистецтво управління (керівництво) рибогосподарським комплексом, яке має визначити головний напрям, спосіб дій та вчинків суб'єктами господарювання у галузі.

Основним завданням управлінь охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства в областях є реалізація повноважень Державного агентства рибного господарства України у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання і від-

творення водних біоресурсів та регулювання рибальства. Організаційно-розпорядчі функції обласних управлінь у сфері рибної галузі реалізуються шляхом здійснення владних повноважень і мають бути обов'язковими до виконання суб'єктами господарювання та інфраструктурного забезпечення. З широкого кола першочергових завдань, що стримують подальший розвиток рибного господарства, на нашу думку, можна виокремити такі:

- а) стан відтворення та охорони водних біоресурсів;
- б) відновлення функціонування наявних внутрішніх водойм країни для їх ефективного використання за призначенням;
- в) державне регулювання та підтримка галузі.

Рибне господарство має суттєве значення в організації раціонального харчування населення, оскільки рибні продукти є одним із джерел білків і жирів тваринного походження. Річна норма споживання рибних продуктів, розроблена Інститутом харчування Академії медичних наук України, складає **20** кг на душу населення, з них **5-6** кг риби прісноводних водойм. Разом з тим, останніми роками в рибогосподарській галузі країни з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин допущено скорочення обсягів вилову і вирощування риби, а також виробництва високобілкової харчової рибної продукції (споживання рибопродукції на душу населення в країні за останні роки не перевищує **30%** від фізіологічної норми).

Згідно з розрахунками, наведеними в Паспорті до Державної цільової програми розвитку українського села на період до **2015** року (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на **2006-2010** роки (№ **536** від **21.12.2005** р.), обсяг надходжень від сплати податків і зборів підприємствами аграрного сектора до Зведеного бюджету України на період до **2015** року від діяльності рибної промисловості у **2011-2015** роках має скласти **450** млн грн (при фактичних у **2005-2006** роках: **25-35** млн грн). Відповідно до Паспорту обсяг споживання риби та рибних продуктів населенням на період до **2015** року має бути забезпечено на рівні

20 кг на одну особу в рік (що практично відповідає фактичному обсягу споживання **18** кг/рік у **1990** році).

В поточний період більше ніж **70%** продовольчого кошика населення України – це імпортні рибопродукти. Поряд з цим за останні декілька років у країні зникло майже **20** тис. водних об'єктів, **70** видів риб занесено у Червону книгу України. Основні причини такого стану обумовлені недосконалістю законодавчо-нормативної бази в галузі, зокрема, в питаннях охорони та відтворення рибних запасів, недотримання вимог до покращення екологічної ситуації у водоймах та їх використання за функціональним призначенням; станом державного регулювання розвитку РПК.

На початок **2014** року рибпромисловий флот, що обліковується системою дистанційного контролю України, складав **140** суден. У **2013** році (в середньому за добу) на промислових ловах риби в Азово-Чорноморському басейні знаходилося **30-50** суден, в районах промислу Світового океану – **11** суден, причому більшість з них вже відпрацювали свій експлуатаційний термін [1]. Загальний вилов риби в країні станом на **01.04.2014** року становив **2,4** млн тонн, що складає **62%** до відповідного періоду минулого року [9].

Загальна кількість підприємств – суб'єктів господарювання України за правовим статусом за видами економічної діяльності станом **01.01.2012** р. складала **1,324** тис. од., з них: **1,269** зі статусом юридичної особи; **54, 9** тис. – без статусу юридичної особи. У сфері рибальства і рибництва кількість підприємств-суб'єктів господарювання відповідно складала: **2210** од. (**0,16%** до загальної кількості); **2158** (**0,17%**) і **52** (**0,09 %**) [2].

Фактичний вилов риби та добування інших водних живих ресурсів за видами водойм у Миколаївській області в **1995** році складав **5,1** тис. тонн, у тому числі внутрішні водойми – **2,8** тис. тонн (**54,9%**); винятково (морська) економічна зона України – **2,3** тис. тонн (**45,1%**). Зазначені обсяги вилову риби свідчать про значний потенціал області у розвитку рибного господарства. Проте дані вилову риби та добування інших водних живих ресурсів у **2010-2011** роках складають

відповідно **3000-3752** тонн, з них **2483-2578** тонн виловлено у внутрішніх водоймах (**83,3** і **70,3%**). Показники вилову риби з внутрішніх водойм підтверджують пріоритетність необхідності їх ефективного використання, оскільки відслідковується тенденція зміщення останніми роками обсягів вилову риби з винятково (морської) економічної зони України на внутрішні водойми. За видами вилову риби та добування інших водних живих ресурсів у **2011** році останні представлені: риба – **3744,9** тонн, інші водні живі ресурси – **6,7** тонн. За питомою вагою виловленої риби **56,7%** (**2099,8** тонн) займає тюлька; **21,6%** (**811,6** тонн) – кільки; **5,4 %** (**204,9** тонн) – пісчанка; **4,2%** (**157,8** тонн) – товстолоб [7].

Такий стан з галуззю об'єктивно потребує докорінних змін, тобто диверсифікації (лат. **diversus** – «різний» та **facere** – «робити») виробництва рибної продукції [3]. За нашим розумінням, диверсифікація галузі має передбачати розширення асортименту та зміну видів продукції рибогосподарських підприємств, освоєння нових видів виробництва з метою підвищення його ефективності та отримання економічної вигоди. Зазначене досягається в першу чергу за рахунок раціонального використання внутрішніх водойм держави і підтверджується наступним.

Збільшення обсягів штучного вирощування білого товстолоба в рамках «чистки» дельти р. Дніпро щонайменше вдвічі, з технологічної точки зору, цілком можливе. Оскільки тільки Херсонський виробничо-експериментальний завод із розведення частикових риб (Голопристанський район) має проектну потужність для випуску **22,0** млн цьогорічок білого амура, товстолоба та коропа на рік (у **2013** році випуск цьогорічок та дворічок зазначених видів риб склав лише **2,4** млн особин).

Поряд зі збільшенням обсягів вирощування та вилову риби досягається очищення дельти р. Дніпро від водоростей, що дозволить вільному проходженню суховантажних суден (товстолобу для нарощування кілограма живої маси необхідно використати **70** кг фітоплатону і водоростей). Щорічні витрати на очищення фарватеру річки складають сотні тисяч

гривень, а поглиблення річки від м. Херсона до м. Очакова потребує близько **500** млн грн [12].

Відповідно до зазначеного, позитивним є запровадження досвіду реалізації проекту в Дніпропетровській області «Відновлення гідрологічного режиму системи озер Порубіжне – Козачий лиман і річки Заплавка», для виконання якого з обласного фонду охорони навколишнього середовища виділено **300,0** тис. грн [6].

Наразі актуальним є слухання в Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи «Економічний стан басейнів річок Оріль і Сіверський Донець та шляхи їх відновлення», які віддзеркалюють ситуацію з водними ресурсами в державі. Проблеми, пов'язані з надзвичайно критичним станом водних об'єктів України, зокрема річки Дніпро (загалом замулення ємностей водосховищ, ставків та русел річок в країні складає **60-70%**), потребують проведення відповідних парламентських слухань для їх позитивного вирішення.

Важливість питання збереження та відновлення водних об'єктів цих річок обумовлена тим, що по річці Оріль (ліва притока р. Дніпро) створено **5** водосховищ та **576** ставків, відповідно по річці Сіверський Донець (найбільша притока річки Дон): **147** та **2431**. На водогосподарські заходи з бюджетів Луганської, Донецької та Харківської областей за **2010-2013** роки використано майже **101,0** млн грн. Це дозволило виконати на **25%** проектно-вишукувальні роботи з розроблення техніко-економічного обґрунтування покращення гідрологічного режиму та поліпшення екологічного стану річки Оріль в кордонах зазначених областей [5].

З метою відтворення видів водних біоресурсів у прісноводних водоймах країни Новокаховський та Херсонський державні рибоводні заводи (Херсонська обл.) у першому півріччі **2014** року зарибили Каховське водосховище та пониззя р. Дніпро понад **25,9** тис. мальками щуки. Розведення молоді частикових риб в ставках має перспективи, адже результати діяльності зазначених заводів підтверджується випуском протягом трьох останніх років у р. Дніпро до **25** млн особин.

Обнадійливим є і той факт, що ними досягнуто позитивні результати з розмноження у прісноводних водоймах судака та сома [11]. У відповідності до зазначеного на площі 10 га водного дзеркала озера Китай (Кілійський район Одеської обл.) в 2014 році створено 350 спеціальних «гнізд» для нересту судака (застосування штучних нерестовищ значно підвищує збереженість ікри та виживання малька).

Стримуючим чинником стабілізації нарощування обсягів виробництва та вилову риби є браконьєрство та порушення правил рибальства. Тільки Азовським басейновим управлінням охорони, використання та відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства Держрибагентства України в 2013 році викрито 7,5 тис. порушень правил рибальства; у 2014 році виявлено порушення незаконного лову двома суднами в Керченській затоці забороненими знаряддями лову: сума збитків нанесених рибному господарству держави склала практично 5 млрд грн [9]. У 2014 році протягом забороненого для вилову періоду нересту у пониззі р. Дніпро (Херсонська обл.) затримано 542 учасники нелегального промислу; вилучено 5,5 тонн риби та інших водних біоресурсів; до бюджету має надійти понад 510 тис. грн від штрафів та компенсації збитків, завданих навколишньому середовищу; на 87 браконьєрів матеріали подані до міліції та прокуратури для притягнення їх до кримінальної відповідальності [10]. Завдані державі збитки складають 365,3 тис. грн від шкоди браконьєрів на Дніпровському водосховищі (с. Коновка Кельменецького району Чернівецької обл.). В акваторії природно-заповідного фонду – національного природного парку «Білобережжя Святослава» (Миколаївська обл.) нанесено державі шкоду на суму 11, 0 тис. грн шляхом незаконного вилову 52 кг прісноводної креветки (гамарус). Тільки ці вибіркові дані свідчать про наявність проблеми з охорони водних біоресурсів та необхідність посилення діяльності компетентних державних органів у цьому напрямку.

Забезпечення ефективного використання ресурсів РПК, впровадження інновацій в систему ведення рибогосподарської діяльності, застосування екосистемного підходу до рибальства і аквакультури потребують обґрунтування необхідності по-

силення організаційно-економічних та фінансових важелів державної підтримки подальшого розвитку рибопродуктової індустрії. Тут слід підкреслити першочерговість фінансової підтримки державних рибоводних заводів з розведення та відтворення водних біоресурсів за державною програмою «Селекція в рибицтві», яка у 2005 – 2011 роках коливалася в межах від 3,0 (2009 р.) до 10,2 млн грн (2011 р.) [8].

Логіка формування явищ у процесах національного й світового використання водних ресурсів та існуючий досвід з їх відтворення та використання передбачає визначення стратегічних імперативів механізму інноваційного розвитку рибогосподарського комплексу та об'єктивну необхідність застосування програмного підходу в їх реалізації. Розвиток рибного господарства України потребує забезпечення вирішення проблемних питань в Державній цільовій програмі розвитку рибного господарства України до 2020 року. Програмне забезпечення нових технологій нарощування обсягів виробництва товарної риби формалізувалося в програмах «Полікультура», «Амур» і «Дніпроріба». Загальна сума витрат, яка необхідна для одержання додаткової товарної продукції рослинних риб, складе 20 млн грн, виручка від реалізації – 74 млн грн, економічний ефект – 54 млн грн. Реалізація програми «Амур», яка спрямована на підвищення економічної та господарчої ефективності прісноводних водойм країни шляхом розведення і вилову чорного та білого амуру, дозволить додатково отримати товарної риби на суму 18,4 млн грн, а рентабельність від її реалізації становитиме 25-30% на рік. Реальна економічна ефективність здійснення програми «Дніпроріба» буде визначена після реалізації готової продукції. За проектом, 75 % риби-сирцю рослинних видів направляється на виготовлення балічних виробів, 20 % – копченої риби, 5% – для споживання в охолодженому вигляді. Розрахунки І. В. Ганжуренко свідчать, що від реалізації готової продукції підприємства РПК матимуть рентабельність на рівні 33,2%, крім того, від реалізації риби-сирцю реально отримати 25 % рентабельності. При повному введенні всіх потужностей термін окупності інвестицій, вкладених в програму «Дніпроріба», складе 12-15 місяців [1].

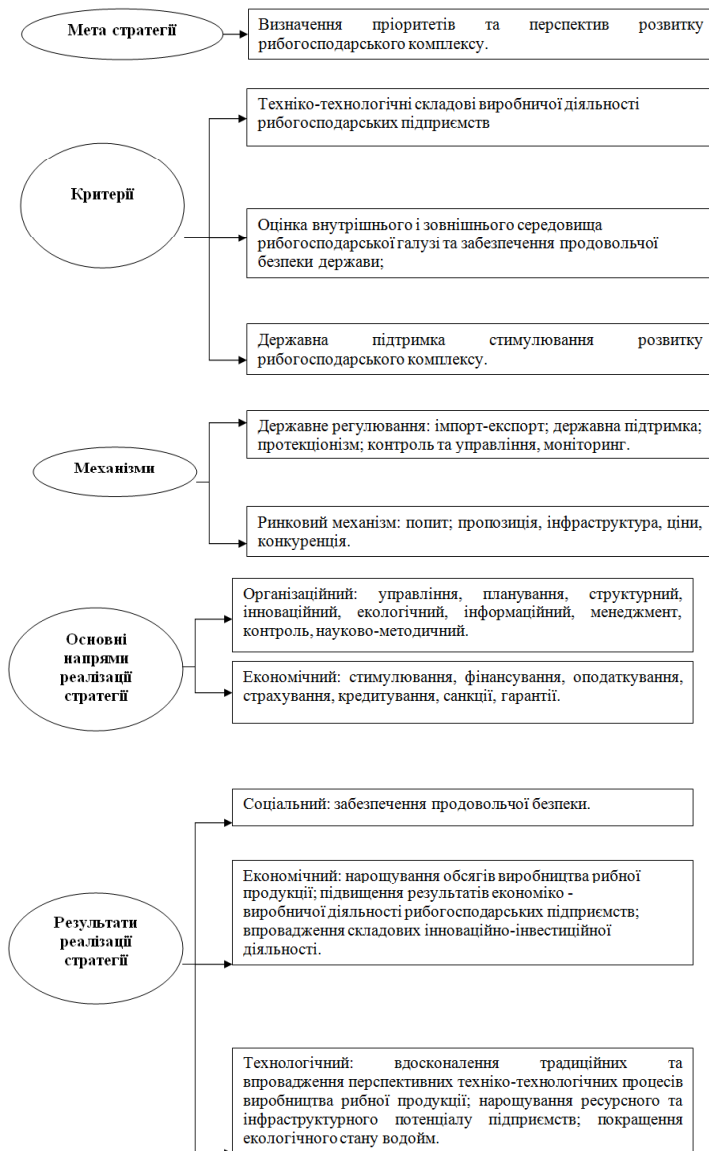


Рис. Стратегічні імперативи механізму інноваційного розвитку рибогосподарського комплексу.

Пошук шляхів ефективного функціонування РПК вказує на необхідність розробки стратегічних імперативів механізму його інноваційного розвитку, який повинен включати в себе як ринкові, так і державні важелі регулювання (механізми), критерії, основні напрями та результати реалізації стратегії (рис.).

Перспективний розвиток рибогосподарського комплексу підпадає під дію біфуркаційних (лат.*bi* – «два» та *furca* – «вила») механізмів. Це механізми, завдяки яким система (рибогосподарський комплекс) реалізує функції здійснення на основі поступової корінної зміни стану системи за рахунок отримання нею якісно нових станів, які втрачають характерні ознаки системи-попередниці при цьому зберігають з нею наслідкові зв'язки. Біфуркаційні механізми дозволяють досягти найбільш сприятливих умов для розвитку рибогосподарського комплексу, оскільки, забезпечуючи незворотність проходження процесів, реалізують важливу якість – закріплюють зміни, що відбулися в системі.

Ринкова економічна система створює різні види формування біфуркаційних механізмів, використання яких дозволяє державі досягти значного підвищення ефективності функціонування галузей національної економіки. Це потребує впровадження конкурсної системи фінансування, науково-методичного забезпечення рибогосподарських підприємств, приватизації об'єктів державної власності рибогосподарської індустрії та інше.

Ефективне використання прісноводних внутрішніх водойм у розвитку рибопродуктового комплексу слід розуміти як соціально-економічну категорію, що виражає стосунки між суб'єктами господарювання у процесі здійснення технологічного режиму виробництва рибної продукції з метою задоволення потреб населення у продуктах харчування, нарощування рибопродуктивного потенціалу та збереження природного стану водойм.

Рациональне використання внутрішніх водойм за функціональним призначенням з вирощування різних видів риб потребує нових підходів, які включають:

а) адаптацію рибоводних господарств до змін оточуючого середовища в економічній, технологічній і екологічній сферах з метою одержання максимального зиску від використання виробничих потужностей;

б) визначення стратегічних напрямів розвитку рибопродуктового комплексу;

в) удосконалення організації чинного виробничого процесу та запровадження наявного світового досвіду виробництва рибної продукції.

Орієнтирами реалізації Стратегії розвитку аграрного сектора економіки (на період до 2020 року) в частині забезпечення вітчизняної пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства (відповідно до внутрішніх потреб та вимог продовольчої безпеки) визначено збільшення рибопродуктивності в умовах аквакультур та нарощування обсягів виробництва продукції рибництва у 1,2 рази (у порівнянні з показниками 2011 р.). Пріоритетними напрямами досягнення стратегічних цілей у рибництві визначено розвиток аква- та марикультури на водних об'єктах загальнодержавного та місцевого значення; впровадження сучасних технологій вирощування, переробки та зберігання водних біоресурсів; відновлення та меліорація природних нерестовищ у рибогосподарських водних об'єктах та їх частинах.

Висновки. Рибопродуктовий комплекс України залишається важливим сектором харчової індустрії держави, який займає вагомую нішу в загальній системі її продовольчої безпеки та формуванні ринку білків тваринного походження. Головним завданням рибогосподарської діяльності є вилов риби і морепродуктів і одержання з них шляхом спеціальної переробки харчової, фармацевтичної, кормової і технічної продукції.

Сучасний стан рибного господарства потребує змін стереотипів взаємодії підприємницьких, громадських та державних інститутів господарського комплексу держави шляхом забезпечення дотримання стратегічних імперативів:

- збалансованість за економічними, правовими, соціальними, технологічними та екологічними критеріями рішень розвитку галузі;

- державне стимулювання застосування прогресивних за технологічністю, продуктивністю та енергоефективністю засобів виробництва при зниженні питомої ваги невідновлювальних природних ресурсів у структурі собівартості продукції;

- синергії науки та практики: підпорядкування науково-дослідних розробок проблемам практики та цілям виробництва рибної продукції;

- екологічний імператив, спрямований на відновлення функціонування внутрішніх водойм для використання їх за призначенням.

Зазвичай необхідність втручання держави в економіку пов'язується з вадами ринкового механізму. Перспективне регулювання рибопродуктового комплексу має базуватися на історичному досвіді і забезпечуватися економічними, нормативно-правовими, організаційними методами та соціально-психологічними інституціями, враховуючи особливості ведення рибництва з його уповільненою динамікою адаптації до вимог ринкової економіки та потребує подальших науково-практичних досліджень та розробок.

Список використаних джерел:

1. Ганжуренко І. В. Стратегічні імперативи ефективного розвитку рибопродуктового комплексу України : автореф... канд. екон. наук зі спец. 08.00.03. / І. В. Ганжуренко ; Міжнародний університет бізнесу і права. — Херсон, 2014. — 20 с.
2. Єрмаков О. Ю. Розвиток форм підприємницької діяльності в сільськогосподарському виробництві України : монографія / О. Ю. Єрмаков, В. В. Вакараш, В. М. Вакараш, — К. : Компрінт, 2013. — 230 с.
3. Мельник Л. Г. Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике : энциклопедический словарь. — Сумы : Университетская книга, 2005. — 384 с.
4. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпущко ; У чотирьох томах. — К. : АКОНІТ, 1999. — 42000 слів.
5. Олександрів С. Відновлюватимуть водні басейни / С. Олександрів // Голос України. — 2014. — 21 травня.
6. Рибальченко В. Притокам Орелі та заплавам озерам загрожує зникнення / В. Рибальченко // Голос України. — 2013. — 31 жовтня.
7. Статистичний щорічник Миколаївської області за 2011 рік / За ред. П. Ф. Зацаринського ; Головне управління статистики у Миколаївській області. — Миколаїв, 2012. — 643 с.
8. Терещук С. М. Механізм фінансового регулювання аграрного виробництва в умовах глобалізації : автореф. канд. екон. наук зі спец. 08.00.03 / С. М. Терещук ; Вінницький національний аграрний університет. — Вінниця, 2012. — 22 с.
9. Харьков В. Водні ресурси можна зберегти... / В. Харьков // Голос України. — 2014. — 24 квітня.

10. Яновський С. Браконьєри «наловили» штрафів / С. Яновський // Голос України. — 2014. — 20 червня.
11. Яновський С. І щуку кинули в річку / С. Яновський // Голос України. — 2014. — 14 травня.
12. Яновський С. «Чистильником» хочуть найняти ...рибу / С. Яновський // Голос України. — 2013. — 31 жовтня.

*И. Т. Кишак, Н. А. Корнева, А. Е. Новиков. **Стратегические императивы развития рыбопродуктивного комплекса государства.***

Исследованы составные воспроизводства и охраны водных биоресурсов; восстановления функционирования внутренних водоемов по производству рыбной продукции; состояние государственной поддержки отрасли, определены стратегические императивы развития рыбохозяйственного комплекса государства.

*I. Kischak, N. Korneva, O. Novikov. **Strategic imperatives of development of fish productive state complex .***

The components of the state restoration and protection of aquatic biological resources are considered; restoration of the inland waters' functioning for fish production is discussed; the state support and its strategic principles are determined; the imperatives of fishing complex are defined.